

Historia krakowskich Żydów do 1939 r.

2013-02-27

Żydzi osiedlali się na terenie Krakowa - w pobliżu Wawelu – już w XI w. Niestety z tego najwcześniejszego okresu ich osadnictwa zachowało się niewiele dokumentów. Dopiero w materiałach z połowy XIII wieku znajdujemy zapis o działalności w Krakowie rabina Jakuba Swary, określanego mianem znakomitego uczonego, obeznanego z całym Talmudem. Pół wieku później, w roku 1304 pojawia się wzmianka o ulicy żydowskiej, Judengasse (współcześnie ulica św. Anny). Kolejne dotyczą istnienia cmentarza żydowskiego (1311) oraz synagogi (1356).

Większość Żydów, którzy jako pierwsi zaczęli się osiedlać w Krakowie pochodziła z ziem niemieckich, z których uciekali przed prześladowaniami i w poszukiwaniu bezpiecznych warunków do życia. Fakt ten miał swoje konsekwencje w ich strukturze organizacyjnej i tradycji religijnej.

W 1334 roku król Kazimierz Wielki przyznał przywilej dla Żydów z Krakowa i Małopolski, który gwarantował podstawowe prawa, w tym handlu i wolności religijnej. Przywilej ten podporządkowywał także Żydów jurysdykcji króla lub wojewody.

Po powstaniu uniwersytetu, Akademii Krakowskiej, w 1364 roku, którego główny budynek zlokalizowano przy ulicy żydowskiej, Żydzi musieli przenieść się w okolice dzisiejszego placu Szczepańskiego oraz ulicy św. Tomasza. Z biegiem czasu dochodziło do coraz częstszych konfliktów z mieszczanami dotyczącymi prawa do handlu w Krakowie. Po pożarze miasta w 1494 roku, o wybuch którego zostali oskarżeni Żydzi, w większości opuścili oni Kraków, przenosząc się do pobliskiego Kazimierza.

Kazimierz jako osobne miasto został założony przez króla Kazimierza Wielkiego w 1335 roku. Żydzi mieszkali w nim prawdopodobnie od samego początku, ale pisemne potwierdzenie tego faktu, możemy znaleźć dopiero w dokumentach z XV w.

„Złoty wiek”

W XV i XVI wieku przybyły nowe fale osadników żydowskich z zachodu, szczególnie z Czech i Moraw. Z XV wieku pochodzi także najstarsza z zachowanych w Krakowie i Polsce synagog, Synagoga Stara. Do 1939 roku była główną i reprezentacyjną synagogą. Po drugiej wojnie światowej została odrestaurowana i dzisiaj pełni rolę muzeum judaistycznego.

Wiek XVI rozpoczął się od konfliktów pomiędzy Żydami krakowskimi a czeskimi. Powstają wtedy także w Kazimierzu nowe synagogi, synagoga Wysoka oraz synagoga Remu. W tym samym wieku przybyła do Krakowa grupa wykształconych Żydów sefardyjskich z Italii, którzy towarzyszyli królowej Bonie. W 1578 roku mieszkało w Kazimierzu około 2000 Żydów.

Wraz z nowymi przybyszami, osiedlili się w Kazimierzu wybitni uczeni, którzy zakładali tam szkoły na poziomie elementarnym (talmud-tory i chedery) oraz jesziwy, w których przygotowywano kształcono przyszłych rabinów. Pierwszym z wielkich uczonych, którzy rozwinęli naukę żydowską w Kazimierzu był Jakub Polak (zm. ok. 1532), założyciel pierwszej akademii talmudycznej – jesziwy. Od czasów rabina Jakuba Polaka, Kazimierz stał się głównym ośrodkiem judaizmu, nauki i kultury żydowskiej w Polsce. W okresie tzw. "złotego wieku", do 1648 roku, w Kazimierzu działali najwybitniejsi żydowscy uczeni. Mosze Isserles

(1520?-1572), znany także jako Remu którego najsławniejszym dziełem jest komentarz do kodeksu prawa religijnego *Szulchan aruch*, zwany *Mappah*. Jego imieniem nazwana została także synagoga przy ulicy Szerokiej 40, która obecnie jest synagogą gminną. Inne ważne postaci, które swą obecnością uczyniły z Kazimierza centrum studiów żydowskich to: rabin i kabalista Natan Spira (1585-1633), zwany także (od tytułu swego dzieła) *Megale amukot*; rabin Joel Sirkes (zm. 1640), wybitny znawca prawa religijnego, halachista, znany pod akronimem BaCh – od tytułu swego komentarza *Bait chadasz* – oraz Jom Tow Lipmann Heller (1578-1654), kabalista i autor komentarzy do Talmudu i wielu innych.

Od pierwszej połowy XVI w. w Kazimierzu działały także pierwsze w Polsce drukarnie, gdzie drukowano książki w języku hebrajskim i jidysz. Gmina żydowska Kazimierza była wzorem dla pozostałych gmin żydowskich w Królestwie – wydany w 1595 roku statut gminy w Kazimierzu wytyczał granice prawne wielu innym gminom w Polsce. O bujnym rozwoju społeczności żydowskiej w XVI i XVII wieku świadczą również wybudowane w tamtym okresie trzy nowe synagogi. Warto także dodać, że w tym czasie oprócz 6 synagog w Kazimierzu istniało jeszcze wiele mniejszych domów modlitw.

Schyłek okresu świetności

Na pogorszenie sytuacji społeczności żydowskiej Kazimierza wpłynęło kilka czynników, m.in.: przeniesienie stolicy z Krakowa do Warszawy oraz wojny – szczególnie powstanie Chmielnickiego i potop szwedzki, w czasie którego doszło do grabieży majątku zamieszkujących Kazimierz Żydów.

Wśród krakowskich-kazimierskich Żydów występowały wszystkie tendencje i ruchy religijne znane w diasporze aszkenazyjskiej. W drugiej połowie XVII wieku, w czasach kryzysu, dotarły do Kazimierza echa działalności mesjasza Sabataja Cwi, który zyskał wśród tutejszych Żydów wielu zwolenników. Tę gorączkę mesjańską odnotowano w wielu źródłach, a na jej echa można natrafić jeszcze dzisiaj dokładnie wczytując się w teksty inskrypcji w synagodze Izaaka.

W XVII wieku wśród społeczności żydowskiej Kazimierza zaczynały być też widoczne wpływy idei *haskali* – żydowskiego oświecenia oraz chasydyzmu. Oba te ruchy w początkowym okresie są tępione jako heretyckie. Najpierw na rynku miasta żydowskiego spalono „Biblię” w tłumaczeniu Mojżesza Mendelsshona – którą traktowano jako symbol *haskali*. Natomiast w 1785 roku chasydów obłożono klątwą, którą publicznie ogłoszono w Synagodze Starej. Wraz z upadkiem Rzeczypospolitej osłabła pozycja *kahału* (gminy) i wkrótce chasydyzm zaczął się rozwijać ze wzmożoną siłą, pod przywództwem Kalmana Epsteina (którego grób znajduje się na cmentarzu przy ul. Miodowej).

Pod zaborami

W latach 1772-76 Kazimierz znalazł się pod okupacją austriacką, Kraków zajęto w 1776 roku. W tych dwóch miastach żyło wtedy ok. 4100 Żydów (ok. 17% ludności). W 1802 roku Kraków i Kazimierz zostały połączone w jeden organizm miejski. Władze austriackie nie respektowały wcześniejszych przywilejów i statutów, którymi posługiwali się Żydzi.

W pierwszej połowie XIX wieku Kraków zmieniał swój status prawny, stając się raz częścią

imperium habsburskiego, Księstwa Warszawskiego 1807-1815 i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1815-1846. Wśród Żydów krakowskich dominowali wtedy Żydzi tradycyjni, ale coraz większą rolę zaczęli odgrywać chasydzi i zwolennicy postępu w judaizmie opowiadający się za integracją z polską kulturą. Przedstawiciele inteligencji żydowskiej zaczęli osiedlać się poza Kazimierzem.

Przełomowym wydarzeniem było objęcie przez Dow Bera Meiselsa (1798 - 1870), urzędu rabina, który będąc religijnym tradycjonalistą opowiedział się po stronie polskich dążeń narodowych. Brał on udział w wielu wydarzeniach patriotycznych. W latach 40. XIX wieku zawiązało się także Stowarzyszenie Religijno-Cywilizacyjne, skupiające inteligencję żydowską dążącą do integracjonizmu i reformy religijnej (tzw. postępowcy). To właśnie w tym środowisku powstała idea budowy synagogi Tempel, która powstawała w latach 1860-1862 i powołania do życia Zboru Izraelitów Postępowych w Krakowie. Ta stosunkowo nieliczna elita społeczności żydowskiej pełniła w okresie do 1939 roku ważną rolę w zarządzie gminy. Jej członkowie reprezentowali też społeczność żydowską w radzie miasta.

Okres konfliktów wewnętrznych

Wiek XIX upłynął na konfliktach pomiędzy stronnikami ortodoksji a zwolennikami modernizacji, momentem kulminacyjnym był okres sprawowania funkcji kaznodziei w synagodze Tempel przez Szymona Dankowicza (1834-1910). Głosił on jako pierwszy swoje kazania w języku polskim oraz organizował w synagodze uroczystości patriotyczne z udziałem Żydów i chrześcijan. Dzięki działalności postępowców coraz większe kręgi społeczności ulegały polonizacji.

Kolejny ważny okres rozpoczął się w 1897 r. wraz z przybyciem do Krakowa roku Ozjasza Thona (1870-1936), który początkowo pracował jako kaznodzieja, a potem rabin synagogi Tempel i przyniósł do Krakowa ideologię syjonistyczną. Thon w swojej działalności podkreślał, iż syjonizm powinien rozwijać się razem z patriotyzmem i umiłowaniem dla kraju zamieszkania. Z biegiem czasu stał się on niekwestionowanym przywódcą krakowskich Żydów. Pełnił wiele funkcji, nie tylko w Krakowie – był m.in. posłem w Sejmie II Rzeczypospolitej, gdzie walczył o prawa narodowe dla Żydów. W Krakowie był zaangażowany w wiele przedsięwzięć m.in. takich jak.: utworzenie polskojęzycznego dziennika "Nowy Dziennik", Gimnazjum Hebrajskiego, czy Biblioteki Ezra.

Dwudziestolecie międzywojenne

Na przełomie wieków XIX i XX liczba Żydów w Krakowie wzrosła do 25 000, co stanowiło ok. 28 % całej populacji. W późniejszym okresie liczba żydowskich mieszkańców miasta wynosiła ok. 25% mieszkańców, w 1931 roku było to 56 000. Większość Żydów wciąż zamieszkiwała na Kazimierzu, ale znaczna liczba przenosiła się także do centrum miasta, gdzie również zakładano nowe synagogi i domy modlitwy, na przykład przy ulicach Grodzkiej i Szpitalnej. W okresie międzywojennym powstało wiele nowych inicjatyw kulturalnych i społecznych. Na uwagę zasługuje powstanie Gimnazjum Hebrajskiego z wykładowymi językami hebrajskim i polskim oraz szkoły dla ortodoksyjnych dziewcząt Beis Jakow, które zainicjowała w Krakowie Sara Szenirer. Beis Jakow szybko przerodziły się w sieć szkół, a w Krakowie przy ul. Stanisława utworzono seminarium kształcące nauczycieli w duchu wierności tradycji.

W Krakowie w okresie międzywojennym działały wszystkie najważniejsze ugrupowania religijne,

społeczne i polityczne, które przyczyniły się do stworzenia w mieście unikatowej mieszanki kultury żydowskiej w językach jidysz, hebrajskim i polskim. Kraków zyskał przy tym opinię najważniejszego ośrodka polonizacji kultury żydowskiej. W czasie spisów powszechnych odsetek osób pochodzenia żydowskiego przyznających się do używania języka polskiego był najwyższy ze wszystkich dużych miast w Polsce. Niestety ten proces rozkwitu kultury żydowskiej i akulturacji został brutalnie przerwany przez Zagładę.

Autor: dr hab. Michał Galas

Na podstawie: Hanna Zaremska, „Żydzi w średniowiecznej Polsce. Gmina krakowska”, Warszawa 2011; Majer Bałaban, „Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304-1868”, tom I-II, Kraków 1931; „Polin. Studies in Polish Jewry”, vol. 23. “Jews in Kraków”, red. Michał Galas, Antony Polonsky, Oxford 2011.